

Vzhodno-zahodne študije

Róbert Gáfrik: *Od významu k emóciám. Úvaha o prínose sanskritskej literárnej teórie do diskurzu literárnej vedy.* (Od pomena k emocijam. Razmislek o prispevku sanskrtske literarne teorije k diskurzu literarne vede).

Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. 116 str.

Miloš Zelenka

Department of Areal Cultures, Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University in Nitra, Dražovska 4, 949 00 Nitra
zelenka.milos@centrum.cz

Vzhodno-zahodne študije (East-West Studies) sodijo, kot je med drugim pokazal 20. mednarodni kongres ICLA/AILC v Parizu julija 2013, med najbolj zanimive in produktivne vrste sodobne komparativistike, ki se povezujejo s teorijo medkulturnosti. Te raziskave naj bi po mnenju Earla Minerja, enega glavnih pobudnikov te usmeritve, vodile k dojetju kulturnih različnosti ali osvetlitvi »drugačnosti« tistih literarnih tradicij in poetik, med katerimi obstaja empirično dokazljiva razlika, ki izhaja npr. iz geografske (kontinentalne) oddaljenosti. Tu ne gre za popisovanje genetskih kontaktov ali tipoloških zvez, ampak za oblikovanje teoretičnega diskurza, ki omogoča splošno veljavne izreke, ki bi dekonstruirali aksiome zahodne (evropsko-ameriške) literarne vede. **Vendar boj proti »centrizmom«**, o katerih sta že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja govorila Dionýz Ďurišin ali Edward Said, paradokсно predpostavlja sistematično izpodbijanje recepcijsko-komunikacijskih konceptov, po katerih mora sprejemnik pojave, ki prihajajo iz »tuj« kulture, strukturno transformirati, torej prevajati v svoje kode, da bi jih lahko razumel. Če do tega »preseka« ne pride, eksotično obvelja za nerazvito, ostaja nedostopno in kot orodje samospoznanja za sprejemnika izgublja vsakršen smisel. Na ta način je dojemala »barbarsko okolje« antična civilizacija, pozneje pa tudi Evropa, ki je kot kolonialna sila tako gledala na Japonsko in Daljni vzhod.

Metodološko izhodišče za vzhodno-zahodne študije je v resnici epistemološka legalizacija principa medkulturnosti, tj. zavestno dojetje tujega kot načelno »različnega« in s tem – namesto samopotrjevanja – tudi relativizacija lastne evropske tradicije, na primer poetike. Že Miner je opozarjal, da je evropska poetika aristotelskega tipa, temelječa na naraciji in mimezis, dajala prednost drami in tragediji, medtem ko je bila najstarejša evropska književnost pogosto prozna, tako da se slovstvo, ki

je zraslo iz dediščine grško-rimske omike, ni skladalo s teoretičnimi predstavami. Lirična ekspresivnost vzhodnoazijske poetike, ki je tradicionalno favorizirala poezijo, je bila interpretirana kot estetsko in vrednostno odstopanje od realistične osnove mimesis. Je torej sploh možno primerjati neprimerljivo in odkriti skupno komunikacijsko platformo, denimo prek primerjave morfologije, skladnje, žanrov, jezikovnih struktur in kodov? Nezanimanje evropske kulture za vzhodne književnosti je poskusil Miner premagati z oblikovanjem novih kriterijev medkulturne »primerljivosti« in s predpostavko, da za medkulturne raziskave ni obvezen obstoj genetskega kontakta: »Recepcija je možna brez vpliva in vpliv brez recepcije.« (»Medzikultúrne« 202) Ti kriteriji so: 1. »dokazilo drugačnosti« (pojave ene kulture se da uporabljati za pojasnitev manj znanih pojavov druge kulture ne glede na njuno medsebojno različnost ali podobnost); 2. »raziskovanje funkcij« (upoštevanje dejstva, da različni žanri lahko opravljajo analogne funkcije) in 3. »razodetje različnosti kultur« na podlagi morfološkega principa (npr. oblikovne soizmerljivosti). Miner v tej zvezi trdi, da se »znotraj svetovnega sistema neprisotnosti nadomeščajo s prisotnostmi v drugih zvezah.« (»Medzikultúrne« 216) Podobno je španski komparativist Claudio Guillén pri določanju predmeta in kriterijev medkulturnih odnosov med Zahodom in Vzhodom poudarjal, da je kljub objektivnim težavam treba upoštevati dejstvo, da gre za logično in potrebno težnjo, ki »je obstajala dolga leta in ki si želi obstajati naprej«, (14) pa čeprav so poskuse dialoga pogosto oteževali miti in nerazumevanje, predvsem z zahodne strani. Metodološko izhodišče morajo zato postati tako natančno poimenovanje in določitev zahodne in vzhodne kulture kakor tudi zajetje vidnih in teže berljivih procesov, ki potekajo med različnimi fenomeni. Poudariti je torej treba morfem »med«, ki konotira ne le realni kulturno-zgodovinski prostor, ampak predvsem semiotično mrežo intertekstualnih in znotrajbesedilnih transferjev, ki obsegajo tudi »nepresečne« analogije in različnosti.

V zadnjem času se v češki in slovaški literarni vedi vrstijo študije, ki se na različne načine ukvarjajo s teorijo medkulturnosti (O. Král, M. C. Putna, L. Plesník idr.), pa tudi z drugimi primerjalnimi koncepcijami, kot so prevodoslovje, postkolonialna teorija in študije spola ter feminizem. Za ta besedila so značilni nekakšna »ljubeznivost« do domačega konteksta, »prevodnost« in subjektivizem, ki izhajajo iz naravnega prizadevanja, da bi fenomene orientalskih kultur s stališča medkulturnosti recepcijsko modificirali za potrebe domačega okolja; v bistvu pa je pri tem umanjalo dejansko primerjalno razmišljanje oziroma metodologija, ki bi po navdihu medkulturnih študij z občutkom upoštevala epistemološko stališče moderne primerjalne književnosti kot pomensko in terminološko odprtega

horizonta, kot diskusije različnih kultur o družbenih vprašanih globalnega sveta. Pomanjkanje primerjalnega »čuta« pa zagotovo ne moremo očitati razmeroma tanki monografiji slovaškega germanista in komparativista Róberta Gáfrika *Od pomena k emocijam: Razmislek o prispevku sanskrtske literarne teorije k diskurzu literarne vede*. Ta knjiga ima ne samo informativno vrednost, ampak tudi pomembne teoretične konsekvence. Gáfrik v šestih poglavjih pregledno povzema pretekli in aktualni dialog med Vzhodom in Zahodom na področju literarne vede, hkrati pa rekapitulira znanstveno-teoretične tradicije, ki so geografsko in genetično povezane z Indijo ter razvojno neodvisne od zahodnega konteksta. Poudarek je na sanskrtski literarni teoriji, ki velja ne le na azijski celini, ampak tudi v indijskem kulturnem okviru za eno najstarejših, recepcijsko najbolj razširjenih in tudi metodološko najbolj razvitih.

V prvem poglavju (*Namesto uvoda... Literarna veda v globalnem svetu*, str. 7–16) Gáfrik razmišlja o ključnih pojmi, na primer o književnosti oziroma svetovni književnosti, in pravilno opozarja na pojmovno »gibljivost« in mnogopomenskost, ki sta se izrazili prav v dobi multikulturalizma po drugi svetovni vojni. Lahko bi se zdelo, da je multikulturalno koncepcijo, ki temelji na dojemanju diverzitete, namensko ustvaril zahodni svet, da bi lahko bolje obvladoval vzhodne »barbare«, vendar pa na drugi strani kulturni relativizem lahko spodkoplje evropsko hegemonijo in spodnese dominantnost zahodnih »racionalističnih« teorij, ki od Aristotela in Platona častijo kategorije »pomena« ali »užitka«. Gáfrik na primeru teleološko usmerjene evropocentrične recepcije Džajadérove *Gítagóvinde* (12. stol. n. št.), ki je kot eno prvih besedil sanskrtskega slovstva prišla v Anglijo in Nemčijo (kjer jo je občudoval Goethe), prikazuje, da komparativna poetika sanskrtskega slovstva daje prednost emocionalni strani literarnega dela, tj. doživljajskim fenomenom intuicije in opazovanja kot osnovnega orodja analize besedila. Teoretski viri Gáfrikovih refleksij so Miner, Đurišin (njegova teorija medliterarnosti kot metodologije zgodovine svetovne književnosti) in Patrick Colm Hogan. Slednji ločuje štiri pristope k primerjalnemu študiju svetovnih literarnih tradicij (vpliv ene tradicije na drugo, medsebojne razlike, univerzalije v kulturno različnih diskurzih, prizadevanje za sintezo v obliki transkulturne literarne vede). Gáfrik, ki izhaja iz omenjene transkulturne koncepcije, se sprašuje o prispevku sanskrtske poetike k teoriji zgodovine svetovne književnosti in odkriva presečišča denimo v skupnem zanimanju za raziskovanje literarnih emocij (v današnji zahodni kognitivni vedi) ali v iskanju povezave med emocionalističnim strukturalizmom staroindijskih teorij, ki se podobno kot bolj znani formalistično-strukturalni koncepti ukvarjajo z identifikacijo in obravnavo žanra, s stilom ali z deskripcijo literarnega jezika na fonetično-fonoloških ravneh.

Drugo poglavje (*Kulturnozgodovinska prologomena: odgovor Wilhelma Halbfassa na kritiko orientalizma Edwarda Saída*, str. 17–27) povzema polemiko med ameriškim komparativistom palestinskega porekla Saidom in nemškim indologom Halbfassom o možnih pristopih k modelu medkulturne komunikacije med Vzhodom in Zahodom. Said v knjigi *Culture and Imperialism* (1993) zatrjuje, da je bil raziskovalski pogled Zahoda na vzhodni svet tradicionalno obremenjen z načrtom imperialnega obvladovanja, Halbfass – poenostavljeno povedano – pa dopušča možnost dialoga med Vzhodom (npr. Indijo) in Evropo, kritiko orientalizma pa ima za podaljševanje in implicitno modifikacijo zahodnega mišljenja, ki noče dopustiti drugačnega filozofskega konteksta. Gáfrik pravilno ugotavlja, da je za Saída Orient predmet študijev, ne pa sporazumevajoči se in tolerantni partner, medtem ko Halbfass pod vplivom Gadamerjeve hermenevtike episteme in legalizacije oblasti ne povezuje s kritičnim razumevanjem raziskovanega. Dodamo lahko, da je Halbfassov pristop manj ideološko **spekulativen, je ozko zgodovinski in filološko zasidran v svoji stroki**, bolj zastavlja vprašanja, kot enostransko in abstraktno generalizira; predvsem pa medkulturno ocenjuje, s čim bi Indija lahko prispevala k novemu formiranju evropske identitete.

V naslednjem poglavju (*Premišljevanje o književnosti v Indiji*, str. 28–46) Gáfrik kritično **rekonstruira terminološki in vrednostni okvir indijske literarne vede**, katere bistvo povezuje s sanskrtsko poetiko, ki temelji na evokaciji čutnih zaznavanj kot emotivnega in domišljjskega prodora v »dušo« slovstvenega dela (tudi tu se s književnostjo, dojeto kot povezava »besede in pomena«, razume predvsem množica slovstvenih stvaritev). Sanskrtska literarna teorija se je v svojem zgodovinskem razvoju, trajajočem več kot dva tisoč let, podobno kot zahodni sistemi osredotočila na vprašanja bistva umetnosti, na definicije, funkcije in posamezne sestavine knjižnega dela, na gledališče in na pesniške figure. Vrednost dela izhaja iz njegove sposobnosti, da s svojimi raznolikimi sestavinami priključuje **čustvena razpoloženja**, imenovana »rasa« (npr. jok, sram, drget ipd.). Vendar gre za literarne emocije, ki dejanski svet le prikazujejo in posredno ilustrirajo. Škoda, da Gáfrik **ne posveti več pozornosti problemu, zakaj poskus indijskih anglistov**, da bi aplicirali sanskrtske poetike in teorijo »rase«, ni uspel pri analizi svetovne književnosti. Glavni vzrok je verjetno v dejstvu, da je kanon svetovne književnosti kot produkt zahodne civilizacije izpeljan iz aristotelske tradicije, iz drugačne poetike, zato teorija literarnih zvrsti v medkulturni diskusiji ne more voditi do formiranja objektivnega okvira za primerjanje tipološko in kontinentalno različnih kultur.

Z vprašanjem komparacije poetik prek literarnih žanrov in zvrsti se ukvarja četrto poglavje (*Sanskrtska literarna teorija in komparativna poetika*, str. 47–63), v katerem Gáfrik navaja teoretične refleksije raznolikih

komparativnih estetik in poetik (A. K. Coomaraswamy, K. Ch. Pandey, R. Étiemble, Z. Konstantinović, D. H. H. Ingalls in drugi), od katerih najbolj ceni Minerjevo *Comparative Poetics* (1990) kot razmeroma posrečen poskus konstituiranja medkulturne teorije literature. Lahko se strinjamo z mnenjem, da je primerjalni študij zgodovinsko nepovezanih tradicij bolj ploden na teoretični, kot na praktični ravni. Po Minerju se zahodna poetika komunikacijsko ne prekriva z vzhodno čustveno-ekspresivno poetiko, izhajajočo iz lirike. Vendar Gáfrík določen prav priznava tudi Minerjevima kritikoma Anthonyju Tatlowu in Cesarju Domínguezu, ki opozarjata na omejitve literarnih zvrsti kot analognega strukturnega principa in komunikacijskega konteksta.

V petem poglavju (*Sanskertska literarna teorija in pojem svetovna književnost*, str. 64–79) Gáfrík analizira medsebojno zvezo obeh fenomenov in opozarja na utemeljitelsko vlogo **Đurišina, ki je od zgodovinske poetike in genologije Aleksandra N. Veselovskega in Viktorja M. Žirmunskega** prispel do teorije medliterarnosti kot podlage za pisanje zgodovine svetovne književnosti. Hkrati se približuje temeljnemu projektu švedskih komparativistov, ki v štirih zvezkih *Literary History: Towards a Global Perspective* (2006) analizira adekvatne pristope in metode za globalno zgodovino književnosti. V ta namen je bilo treba ponovno definirati bistvo književnosti in določiti njene prvine ali funkcije, ki bi jih upoštevali pri medkulturnih raziskavah. Poleg te raziskovalne usmeritve so se švedski komparativisti (predvsem Anders Petterson) osredotočili na vprašanje žanrov in na transkulturno komunikacijo med Zahodom in ostalimi kulturnimi tradicijami v 19. in 20. stoletju. Toda komparacija različnih diskurzov vodi po njihovem mnenju do ugotovitve, da obstajajo načelne razlike v določitvi estetske vrednosti ali v dojemanju bistva književnosti. Medtem ko denimo zahodni strukturalizem dojema vrednost kot giblivo in dinamično, potencialno obstoječi sistem norm, ki nastaja v interakciji z bralcem in s socialnim kontekstom, v vzhodni tradiciji vrednost kot konkretizacija človeških emocij ni podvržena časovni determiniranosti.

Teoretski povzetek je moč najti v zaključnem poglavju *Sanskertska literarna teorija in kognitivna literarna veda* (str. 80–99), ki opisuje medsebojne zveze med zahodnim in indijskim diskurzom prav na območju emocij, ki igrajo pomembno vlogo v kognitivni psihologiji, nevroznanosti in kognitivni poetiki. Kot je znano, ta izhaja iz neposrednega doživetja pri dojemanju slovstvenih besedil, tj. med emotivnim branjem. Po Gáfríku kljub vsestranskemu značaju literarne vede bistvo dialoga ni v aplikaciji konkretnega koncepta, marveč zasnova lastne literarnovedne teorije emocij, ki bi denimo raziskovala čustva in svet mišljenja literarnih likov ali bralsko identifikacijo na ravni sižerja ali likov. Do določene mere se tu ponuja primerja-

va s specifično kategorijo t. i. emocionalnega patosa (kot slikovitega načina doživljanja osnovnih človeških aktivnosti v literarnem kontekstu v zvezi s t. i. značajem), ki ga je ustvarila ruska sociološka literarna veda v tridesetih in štiridesetih letih prejšnjega stoletja (N. P. Sakulin, G. N. Pospelov) in ki so ga pozneje strukturalisti kritizirali kot neadekvatno tematizacijo subjekta v umetnosti. Prav v sanskrtski literarni teoriji pa je identifikacija z dogajanjem ali liki sprejeta kot izraz emocij, ne glede na dejstvo, da vzhodna filozofija izhaja iz zavestnega premagovanja individualnega »jaza«.

Gáfríkova monografija, ki izhaja iz najboljših tradicij slovaške oziroma češko-slovaške primerjalne književnosti, z občutkom ocenjuje prispevek sanskrtske poetike k zahodnemu mišljenju. Njena zasluga ni v prizadevanju za univerzalno transkulturno literarno vedo ali obvezujoči model komunikacije, ampak v osvetlitvi teoretičnih diskusij, ki so potekale na prelomu 20. in 21. stoletja predvsem v neslovanski literarni vedi. Morda bi lahko omenil ali ocenil še temeljno monografijo ruskega orientalista Nikolaja I. Konrada *Západ i Vostok* (1966), ki je izšla v češkem prevodu leta 1973 pod naslovom *Západ a Východ*. Že obsežni seznam strokovne literature kaže, da Gáfríkova knjiga presega raven priročnika in je izhodišče za nadaljnje raziskovanje. Cenimo predvsem avtorjevo zadržanost oziroma zdravo konservativnost pri ocenjevanju terminov ali kategorij sanskrtske poetike z vidika kompatibilnosti z zahodno vedo. Za domače evropocentrično mišljenje ima verjetno največji pomen raziskovanje literarnih emocij na ozadju kognitivne filozofije in psihologije in v zvezi z iskanjem stičišč medkulturnega dialoga. Gáfrík z zajetjem komparativnega okvira obstoječega dialoga oživlja teoretične refleksije, ki kažejo na potrebo, da bi tudi v kontekstu zahodne literarne vede prevrednotili in redefinirali danes že kodificirane pojme, kot so književnost, besedilo, vrednost, interpretacija ali poetika in svetovna književnost. Čeprav je publikacija skromno zasnovana kot »uvod v problem«, zaradi svoje informativne vrednosti ostaja v češkem in slovaškem teoretičnem kontekstu po mojem mnenju zgodovinsko prva celovita monografija s področja komparativne raziskave *East-West Studies*.

LITERATURA

- Đurišin, Dionýz. *Teória medziliterárneho procesu I / Théorie du processus interlittéraire I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995.
- Gáfrík, Róbert. *Od významu k emóciám. Úvaha o prínose sanskrtskej literárnej teórie do diskurzu literárnej vedy*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012.
- Guillén, Claudio. *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy*. Prev. Anna Housková, Alexandra Berendová in Mariana Housková. Praha: Triáda, 2008.

- Halbfass, Wilhelm. *India and Europe: An Essay in Philosophical Understanding*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1990.
- – –. *Tradition and Reflection. Explorations in Indian Thought*. New York: State University of New York Press, 1991.
- Konrad, I. N. *Západ a Východ*. Prev. Václav A. Černý. Praha: Lidové nakladatelství, 1973.
- Koprda, Pavol in kol. *Medžiliterárny proces VI. Teórie medžiliterárnosti 20. storočia I*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009.
- – –. *Medžiliterárny proces VII. Teórie medžiliterárnosti 20. storočia II*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010.
- Král, Oldřich. *Čínská filosofie – pohled z dějin*. Lásenice: Maxima, 2005.
- – –. »Metamorfózy hodnot. Nápady k úvaze.« *Kultura a místo. Studie z komparatistiky III*. Praha: Centrum komparatistiky – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2001. 263–271.
- Miner, Earl. »Études comparées interculturelles.« *Tbéorie littéraire. Problèmes et perspectives*. Ur. Marc Angenot, Jean Bessière, Douwe Fokkema in Eva Kushner. Paris: PUF, 1989. 161–179.
- – –. »Medzikultúrne porovnávacie výskumy.« Prev. Pavol Koprda. *Medžiliterárny proces VII. Teórie medžiliterárnosti 20. storočia II*. Ur. V: Pavol Koprda in kol. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010.
- Pettersson, Anders. »Introduction: Concepts of Literature and Transcultural Literary History.« *Literary History: Towards a Global Perspective 1. Notions of Literature Across Times and Cultures*. Ur. Anders Pettersson. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2006. 1–35.
- Plesník, Lubomír. *Eстетika inakosti*. Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 1998.
- Putna, M. C. »Interkulturní (ne) setkání (Křesťanství a Japonsko, Jaroslav Durych a Šúsako Endó)« *Svět literatury* 21-22. (2001): 236–249.
- Said, Edward. *Culture and Imperialism*. New York: Alfred Knopf, 1993.
- – –. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003.
- Zelenková, Anna. »Svetovna primerjalna književnost in njen slovanski prispevek.« *Primerjalna književnost* 34.1 (2011): 266–271.